

Л.М. Марценюк

Інститут підприємництва «Стратегія», м. Жовті Води, Україна

ПОЗИЦІЯ КРЕМЛЯ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ ОБ'ЄДНАННЯ РАДЯНСЬКИХ РЕСПУБЛІК ВОСЕНИ 1922 р.: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ

У статті на основі узагальнення наукової літератури та аналізу джерел з'ясовується підхід московського керівництва до організаційних засад об'єднання радянських республік восени 1922 р.; спростовується твердження про перегляд В. Леніним поглядів щодо створення централізованої держави; висвітлюються практичні кроки щодо створення СРСР; звертається увага на необхідність дослідження першоджерел під час вивчення даної проблеми.

Новітня навчальна історична література за роки існування незалежної України просунулася далеко вперед, даючи принципово відмінну від радянської історіографії, об'єктивну і зважену оцінку подіям минулого. Але існують ще деякі проблеми, на які слід звернути прискіпливу увагу та розкрити їх глибше. До таких проблем, які майже не висвітлюються в шкільних підручниках і розкриваються досить поверхово в підручниках і посібниках вищої школи, належить з'ясування позицій московського державно-партійного керівництва щодо організаційних принципів об'єднання радянських республік восени 1922 р. Розгляд цього питання в навчальній літературі зводиться до того, що в боротьбі зі сталінською ідеєю «автономізації» тяжко хворий В. Ленін ревізував свої погляди на форму об'єднання радянських республік, запропонувавши компромісний варіант – створення федерації. Втім, в подальшому зауважується, що новостворена держава була федеративною лише по суті, а за формою – унітарною; створення держави як реалізацію на практиці сталінського плану «автономізації» засудив і сам В. Ленін. Запропонована концепція не до кінця відображає всю складність політичних перипетій і потребує уточнення, зокрема щодо позиції В. Леніна, оскільки дає можливість в подальшому трактувати всі проблеми союзного будівництва як деформацію ленінських принципів і підміну їх сталінським планом «автономізації».

Дослідження позицій московського керівництва восени 1922 р. у вітчизняній науці було започатковано з першої половини 90-х років ХХ ст. Слід відзначити дослідження В. Буткевича [1], яке хоча і опубліковано в пресі, але є першою науковою розвідкою з проблеми створення СРСР. Він доводить відсутність добровільності при об'єднанні радянських республік, розвінчує міф радянської історіографії про ініціативу України в створенні СРСР, доводить відсутність правового оформлення Союзу. Вклад у дослідження проблеми внесли В. Адамський і Б. Канцелярук [2], які відзначали позицію В. Леніна як ще більш централістичну, ніж та, що передбачалась сталінським планом «автономізації». Особливо слід відзначити внесок в розробку проблеми С. Кульчицького [3, с. 12], введення ним в науковий обіг величезного інформаційного матеріалу, зокрема архівних документів, які ще не використовувалися раніше. Ленінську ідею створення федерації дослідник визначає лише як пропагандистську [3, с. 289-290], [4, с. 183], але належної аргументації ця думка не отримала.

Підсумовуючи науковий доробок з проблеми, слід зауважити, що провідні фахівці-історики, як видається, ще не звернули належної уваги на її розкриття. Зважаючи на те, що втілення в життя організаційних засад, «запропонованих» Кремлем, було завершаль-

ним акордом у створенні централізованої держави, вважаємо за необхідне дослідити: 1) теоретичні засади об'єднання радянських республік в середовищі московського керівництва, зокрема В. Леніна; з'ясувати, чи була ідея «федерації» еволюцією його поглядів; 2) простежити практичні кроки державно-партійної кремлівської верхівки під час об'єднання радянських республік.

З'ясування позицій кремлівського керівництва щодо організаційних принципів об'єднання радянських республік восени 1922 р. розпочнемо з характеристики становища, в якому опинились радянські республіки, зокрема Україна, у відносинах з центром. Так, УСРР, як і Білорусія та Закавказька федерація, на правовому рівні декларувалась як незалежна і суверенна республіка. Ця ідея втілювалась в Конституції УСРР 1919 р. і в першому в історії стосунків між Росією і Україною двосторонньому міждержавному акті – Союзному Робітничо-Селянському договору від 28 грудня 1920 р. В той же час на офіційному рівні зв'язки між РСФРР, УСРР та іншими радянськими республіками партійне керівництво визначало як розвиток радянської соціалістичної федерації. На практиці Кремлем здійснювалась цілеспрямована політика підпорядкування українських управлінських структур центру, що дає підставу сучасним вітчизняним історикам констатувати, що фактично більшовиками вже в період громадянської війни було створено унітарну державу.

Втручання центру у внутрішні справи республік, систематичне звуження повноважень національних урядів викликало конфлікти та нарікання з боку державних органів України, Білорусії та Закавказьких республік, які особливо посилювались навесні 1922 р.

Ігнорувати й надалі пропозиції, що надходили в Москву, ставало небезпечно. Тож Політбюро ЦК РКП(б) у серпні 1922 р. визнало за доцільне створити комісію для підготовки проекту вдосконалення відносин між республіками на черговий пленум ЦК РКП(б), що мав відбутися у вересні того ж року. До комісії увійшли й два представники від України – Х. Раковський та Г. Петровський.

При розробці проекту ініціативу взяв у свої руки Й. Сталін, який від самого початку вважав створення незалежних республік тимчасовим явищем, тому й концепція проекту набувала відповідного спрямування.

Свої позиції стосовно політичної правосуб'єктності радянських республік Й. Сталін виклав у «Проекті резолюції про взаємини РСФРР з незалежними республіками», який заслухала й ухвалила згадувана спеціальна комісія РКП(б) на засіданні 23 – 24 вересня 1922 р. Концептуальною основою сталінських тез була ідея про те, що всі конституційно незалежні республіки шляхом уже випробуваного тоді більшовиками «народного волевиявлення» припиняють своє існування й включаються до складу РСФРР як автономні утворення. Згідно з цим проектом мав бути підписаний новий союзний договір, на підставі якого всі центральні органи й наркомати РСФРР ставали загальнофедеративними, а ЦВК РСФРР – загальнофедеративним законодавчим органом [5, с. 192].

Сталінська ідея «автономізації», на наш погляд, не являла собою нічого принципово нового. Навпаки, у тезах більш продумано й старанно здійснювалася спроба конституційно узаконити те, що в реальному співжитті радянських республік фактично вже існувало. Це підтверджується й подальшим висловлюванням Й. Сталіна на захист своєї позиції в листі до В. Леніна від 22 вересня 1922 р., де він подає втілення свого плану тільки «заміною фіктивної незалежності дійсною внутрішньою автономією республік» [5, с. 199]. Це означало надання республікам того правового статусу в межах автономії, що фактично вже склався в стосунках РСФРР з договірними республіками. До того ж сталінські тези, сконцентрувавши в собі прагнення більшовиків до збереження території колишньої Російської імперії, тільки відроджували й розвивали пропозиції комісії 1919 р. під головуванням Б. Каменєва та були продовженням тенденції, що викристалізувалася в московських керівних верхах вже на початку 1922 р. Мається на увазі те, що, як зазначав Х. Раковський

на XII з'їзді РКП(б), ідея автономізації виникла ще в січні 1922 р., коли було розіслано циркуляр про ліквідацію наркоматів зовнішніх справ республік, який, як тоді передбачалося, «має бути початком автономізації радянських республік» [6, с. 171].

Тоді ж, у січні 1922 р., Г. Чичерін у листі до секретаря ЦК РКП(б) В. Молотова повідомляв про пропозицію Л. Красіна (на той час наркома зовнішньої торгівлі) об'єднати в найкоротший строк незалежні республіки з РСФРР на правах автономій [6, с. 180]. З цією метою 23 січня 1922 р. була створена комісія Політбюро ЦК РКП(б) у складі Й. Сталіна, Г. Чичеріна та Х. Раковського, але вона так і не розпочала роботу з об'єднання радянських республік.

Оскільки сталінський проект практично повністю втілював у собі централізаторські тенденції, що викристалізувалися раніше в різних «коридорах влади» московського центру, то він зустрів майже одностайну підтримку і схвалення ЦК РКП(б). Здавалося, що розв'язанню проблеми взаємовідносин між центром та національними республіками на основі «автономізації» нічого не перешкоджає.

Проте втручання вже тяжкохворого на цей час В. Леніна вплинуло на перегляд умов об'єднання і спричинило появу нового проекту, який був прийнятий пленумом ЦК РКП(б) 6 жовтня 1922 р. і який передбачав об'єднання радянських республік у Союз Соціалістичних Радянських Республік. Виступивши наприкінці вересня 1922 р. проти сталінських тез «автономізації» (які, вочевидь, з'явилися не на пустому місці й концептуально повністю відповідали ідейним установкам більшовизму), Ленін усвідомлював, що досягти стратегічної мети старими політичними й тактичними гаслами та прийомами неможливо. Тому, критикуючи позицію Й. Сталіна, в листі до Л. Каменєва для членів Політбюро ЦК РКП(б) від 26 вересня 1922 р., він писав, що в цьому «архіважному питанні Сталіну трохи властива тенденція поспішати» [7, с. 201]. Тобто заперечення не «автономізації» як вирішального кроку на шляху до централізації, а поспішності, несвоечасності.

Пропонуючи створення Союзу Радянських Республік Європи й Азії, В. Ленін заявляв: «Важливо, щоб ми не давали поживи “незалежникам”, не знищували їх незалежність, а створили ще новий поверх, федерацію рівноправних республік» [7, с. 202]. Тому федерація пропонується не як самодостатня цінність, а як противага, яка мала щонайменше нейтралізувати «незалежників».

Наголошуючи на створенні федерації як форми державного устрою, В. Ленін, по суті, не відмовлявся від ідеї створення пролетарської централізованої держави і обстоював ще більш жорстку позицію, ніж Й. Сталін. Так, наркомати фінансів, продовольства, праці й Вищої Ради Народного Господарства (ВРНГ) республік, які за проектом Й. Сталіна передбачалося лише підпорядкувати директивам відповідних комісаріатів РСФРР, В. Ленін запропонував узагалі злити, для самостійних республіканських наркоматів – юстиції, внутрішніх справ, землеробства, охорони здоров'я та соціального забезпечення – він пропонував створити спільні конференції та з'їзди з дорадчим характером [7, с. 201-202], що також не передбачалося сталінським проектом. Тому, декларуючи форму нового державного утворення – СРСР як федерацію, В. Ленін фактично зводив становище радянських республік до автономних одиниць у складі централізованої держави.

Критикуючи сталінську ідею «автономізації», В. Ленін заперечує її не тому, що вважає принципово неприпустимою, а тому, як він однозначно висловлюється в своєму щоденнику, що вона «несвоечасна» [8, с. 339]. Тож і радить своїм партійним товаришам «не зарікатися наперед ні в якому разі від того, щоб... повернутися на наступному з'їзді Рад назад, тобто залишити союз радянських соціалістичних республік тільки у відношенні військовому та дипломатичному, а у всіх інших стосунках відновити повну самостійність окремих наркоматів». Можливість такого кроку В. Ленін мотивував тим, що «при сучасному нашому апараті буде проникати маса зловживань типowo російського поход-

ження» [8, с. 344], апараті, «який насправді ще чужий нам і являє собою буржуазну й царську мішанину, подолати яку за п'ять років при відсутності допомоги від інших країн і при переважанні “занять” воєнних та боротьби з голодом не було ніякої змоги» [8, с. 340].

Така мотивація видається дещо несподіваною і дивною, адже В. Ленін сам був творцем і партійного, і урядового апаратів, на керівні пости призначалися здебільшого більшовики з його ж таки оточення, тому напрошується логічне питання: звідки ж взяли риси буржуазні та дрібнобуржуазні після зламу старої царської системи управління через п'ять років після більшовицького перевороту?! Очевидно, В. Ленін як ніхто інший добре знав ту атмосферу, що склалася в керівних московських урядових та партійних колах, їхнє ставлення до неросійських республік і боявся наслідків: не за долю радянських республік, а того, що вони забажають звільнитися від великодержавного шовінізму. Та навіть при поверненні до єдності тільки військової та дипломатичної В. Ленін вважав, що завжди, без особливих труднощів, за допомогою партійного апарату можна буде спрямовувати дії урядів декларативно самостійних неросійських республік у потрібному для центру напрямі. З цього приводу він написав: «Дроблення наркоматів і неузгодженість між їх роботою у відношенні до Москви та інших центрів можуть бути паралізовані достатньою мірою партійним авторитетом, якщо його застосовуватимуть із скільки-небудь достатньою обачністю та безсторонністю» [8, с. 344].

Таким чином, критика В. Леніним сталінських тез автономізації не була конструктивною і змінювала лише форму об'єднання, а не його суть; ідея створення федерації була лише тактичним кроком з метою заспокоєння «незалежників».

Незважаючи на перемогу ленінської тактики, що й було зафіксовано в рішеннях жовтневого пленуму 1922 р., у московському центрі продовжували зберігатися великодержавницькі тенденції, які полягали, передусім, у прагненні максимально обмежити права національних республік. Вочевидь вони виявились під час роботи Конституційної комісії, утвореної жовтневим (1922 р.) пленумом ЦК РКП(б). Адже в конституційному проекті, який мала розробити комісія, питання міжнаціональних відносин мали зайняти одне з провідних місць.

Конституційна комісія на своєму засіданні 21 листопада 1922 р. запропонувала перетворити самостійні республіканські наркомати (юстиції, внутрішніх справ, землеробства, охорони здоров'я та соціального забезпечення) в об'єднані [9, с. 34, 44], що фактично означало б реалізацію ідеї «автономізації». Г. Чичерін, розвиваючи думку Й. Сталіна про надання об'єднаним наркоматам «безроздільної влади», на засіданні комісії запропонував, щоб уповноважені об'єднаних наркоматів не входили до національних Раднаркомів, отже, не контролювалися ними. Очевидно, що реалізація таких пропозицій позбавила б уряди національних республік можливості хоч якоюсь мірою впливати на об'єднані галузі управління.

За тиждень на засіданні тієї ж комісії 28 листопада 1922 р. була висловлена ще одна пропозиція великодержавницького спрямування: Л. Каменев вважав за необхідне зберегти за створюваною багатонаціональною державою назву РСФРР, викресливши запропоновану пленумом назву Союз Соціалістичних Радянських Республік [5, с. 198-199]. Проте пропозиції Чичеріна й Каменева не були підтримані більшістю комісії. Вона обмежилася опрацюванням тільки основних визначальних конституційних положень, оскільки виробити повний текст союзної Конституції до скликання з'їздів Рад у національних республіках, призначених на першу половину грудня 1922 р., вже не залишалось часу. Комісія ухвалила створити в союзному Раднаркомі десять комісаріатів двох категорій: злитих та об'єднаних. Злиті наркомати (наркомвоєн, наркомінсправ, наркомзовнішторг, наркомшляхів та нарком-поштель) повинні діяти на всій території майбутнього Союзу, а в урядах союзних республік мати своїх уповноважених. Об'єднані наркомати (наркомфін, наркомпрод, ВРНГ, Робітничо-Селянської Інспекції та наркомпраці) відрізнялися

від злитих тільки тим, що їм в урядах республік відповідали такі самі наркомати. У республіках статус самостійних зберігали лише шість наркоматів: юстиції, внутрішніх справ, землеробства, освіти, соціального забезпечення та охорони здоров'я.

Така схема державного управління, запропонована Конституційною комісією, набагато більше обмежувала права республік, їхню самостійність у розв'язанні адміністративно-господарських справ, ніж об'єднання найважливіших наркоматів під час громадянської війни.

Концепція союзного державотворення, а ще більшою мірою практичне розв'язання організаційних питань, пов'язаних із створенням Союзу РСР, навіть з формального погляду далеко не завжди «вписувались» у норми міжнародного права. У дослідженнях зарубіжних істориків і політологів підкреслюється така закономірність постановня федеративних держав світу, як добровільність, спільність інтересів, взаємна згода майбутніх суб'єктів федерації. Тобто саме вони, суб'єкти, мають творити федерацію, а не центр. СРСР виник як результат втілення в життя ідей та зусиль правлячої партії, республіканські ж структури виступали звичайними статистами в реалізації задуму РКП(б).

Орієнтуючись на створення федеративної за формою, але унітарної за суттю держави, ЦК РКП(б) хотів при цьому продемонструвати зовнішньому світові, що все це робиться на засадах добровільності, більше того – на прохання самих республік. Саме в контексті такої тактики і з'явилася «ініціатива» України в об'єднувчому русі. На підставі рішень згаданого вже жовтневого (1922 р.) пленуму ЦК РКП(б) заступник голови уряду УСРР М. Фрунзе в телеграмі від 8 жовтня повідомляв ЦК КП(б)У про фактичну вказівку ЦК РКП(б): «Нам належить в українському масштабі провести відповідне рішення партії і потім на нашому Всеукраїнському з'їзді Рад з тим, щоб почин у справі об'єднання виходив від нас» [10, с. 241]. Виділені нами слова красномовно говорять і про те, звідки насправді походила «об'єднувча ініціатива», і про її імперативний характер.

Хоча (і цього також не можна заперечувати) у свою чергу Політбюро ЦК КП(б)У на догоду московському партійному центру зробило все можливе для надання процесові об'єднання в Союз РСР характеру добровільності та ініціативи з місць. З цією метою на засіданні 23 жовтня 1922 р. слухалося питання «Про агітацію за союзне об'єднання Радянських республік». У прийнятій резолюції зазначалося: «Надіслати губкомам секретну директиву розгорнути агітацію за союзне об'єднання Радянських республік, вказуючи на переваги для України більш тісного зв'язку з РСФРР, роз'яснюючи при цьому, що об'єднання республік не є ліквідацією їх самостійності» [11, с. 86].

Дещо пізніше ЦК РКП(б) вже сам надіслав вказівку ЦК Компартій радянських республік: «Провести на запланованих з'їздах Рад як директиву спеціально уповноваженим від цих республік делегаціям у Москву на з'їзд Рад щодо укладання договору про об'єднання. Запропонувати тим же національним ЦК потурбуватися про те, щоб уповноважені делегації були наділені мандатами на підписання договору про СРСР» [1]. Тут чітко простежується намагання московського центру надати своїм «союзотворчим» зусиллям якомога більше легітимності. Спочатку планувалося підписання договору про створення Союзу тільки уповноваженими від національних республік. Проте згодом, з метою надання більшої законності запланованій акції, на засіданні комісії пленуму ЦК РКП(б) 5 грудня 1922 р. було прийнято рішення про доцільність прийняття договору з'їздом Рад СРСР [9, с. 46]. З цією метою скасовувалася попередня директива про ратифікацію ЦВК республік договору про Союз і давалося інше розпорядження: «Запропонувати ЦК компартій договірних республік обрати делегатів на з'їзд Рад Союзу республік за виборчою нормою, передбаченою Конституцією РСФРР, уповноваживши їх не тільки на підписання договору, а й на оголошення спільно з делегацією РСФРР та з'їзду Рад Союзу Республік та для виборів усіх центральних органів Союзу» [9, с. 46].

Фактично давши вказівку на «ініціативу знизу» та відповідні розпорядження про делегування уповноважених для підписання договору, центр продовжував розігрувати політичний спектакль, розрахований на дезорієнтацію громадської думки як у себе в країні, так і за кордоном. На порядок денний X Всеросійського з'їзду Рад, що мав зібратися 23 грудня 1922 р., питання про створення СРСР у плановому порядку не виносилося. Виступаючи в пресі з оглядом питань, що їх мав розв'язати з'їзд, М. Калінін писав: «Багато цікавить питання про об'єднання радянських республік. Це питання порушене союзними республіками. Там воно дебатуються та обговорюється на їхніх з'їздах Рад; від них іде ініціатива. Мені здається, що в РСФРР вона зустрине живий відгук. І з'їзд Рад, напевне, цю пропозицію прийме із захопленнями. Проте з причин цілком зрозумілих уряд РСФРР до вирішального моменту офіційно не висловлюється, доки не надійде конкретна пропозиція від союзних з нами республік» [12]. Проте ще 5 грудня 1922 р. на засіданні комісії пленуму ЦК РКП(б), про яке вже згадувалося, було прийняте рішення про те, щоб «приурочити I з'їзд Союзу республік до моменту закінчення роботи X з'їзду Рад РСФРР». Політичний маневр центральних владних органів, як і його суть, цілком очевидні.

Виконуючи вказівку (саме вказівку) ЦК РКП(б) не тільки про «ініціативу знизу», а й про її змістове наповнення – делегування уповноважених для підписання союзного договору, VII Всеукраїнський з'їзд Рад прийняв постанову: «Обрати зі складу з'їзду делегатів на Установчий з'їзд радянських союзних республік у кількості, відповідній до виборчих норм і встановленій параграфом 25 чинної в РСФРР Конституції» [13, с. 177]. Тим самим ігнорувалися відповідні положення Конституції УСРР 1919 р., а делегати від України обиралися за Конституцією не своєї, а чужої держави.

За таких умов представництво української делегації на з'їзді було в дискримінаційному становищі порівняно з російським представництвом: від Росії – 1727 делегатів, від України – тільки 364 делегати [14, с. 21]. Причому українці становили лише 8 % від загальної кількості делегатів I з'їзду Рад, росіяни – 62,5 % [14, с. 29]. До того ж майже всі делегати від України були членами й кандидатами в члени РКП(б) – безпартійних налічувалося тільки 19 осіб і не було жодного представника інших українських партій [14, с. 21]. Тож зрозуміла «спонтанність» постановки питання про об'єднання республік у ході самого з'їзду. Принцип «демократичного централізму» в даному разі спрацював бездоганно – волю «верхів» «низи» виконали незаперечно.

Зрозуміло, що така розстановка сил на з'їзді була не на користь України, її національних інтересів. За слушним зауваженням дослідника української історії в зарубіжжі Д. Солов'я, Й. Сталін «побоявся скликати делегатів навіть у такій національній пропорції, яка б відповідала питомій вазі людності окремих республік», він «пильно стерігся будь-якої несподіваної демонстрації тих власних своїх членів, що походили з неросійських республік», тому й «постарався утопити на цьому з'їзді партійців-“націоналістів” у морі більш певних партійців-росіян» [15, с. 96].

Але «несподівана демонстрація» відбулася. Навіть такий склад з'їзду не підтримав Й. Сталіна, який запропонував прийняти «з голосу» прочитані ним тексти Договору та Декларації про створення СРСР «з притаманною комуністам згуртованістю» (у складі делегатів було 91,1 % членів та кандидатів у члени РКП(б), і тим самим «написати нову главу в історії людства» [14, с. 5, 22]. Делегати підтримали пропозицію заступника глави уряду УСРР М. Фрунзе, який запропонував затвердити тексти Декларації і Союзного договору тільки «в основному» й доручити обраному на з'їзді ЦВК СРСР доопрацювати їх із залученням до цієї роботи урядів національних республік в особі верховних органів. Остаточний же варіант, розглянутий наступною сесією ЦВК, ввести в дію, відклавши ратифікацію до II з'їзду Рад СРСР [14, с. 12]. Таким чином, союзний договір на I з'їзді Рад СРСР не був ратифікований, він не був навіть парафований, тому міжнародним актом, який би свідчив про створення нової союзної держави чи союзу держав, він не став, і

цей факт спростовує політично-пропагандистську версію, яка стала обов'язковим атрибутом відповідної радянської історіографії про створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік 30 грудня 1922 р.

Прийнятий «в основному» Союзний договір значною мірою був втіленням сталінської ідеї автономізації, щоправда, вбраної в дещо інші шати. Ігноруючи рішення жовтневого (1922 р.) пленуму ЦК РКП(б), де йшлося про об'єднання незалежних республік у Союз Соціалістичних радянських республік, Сталін заявив про створення «єдиної союзної держави» [16, с. 185]. Ці самі слова з'явилися, очевидно, а то й без сумніву, з його ініціативи й у проекті Договору про створення СРСР, і в Декларації.

Політичні наслідки такого кроку розумів і тяжкохворий В. Ленін, який у день відкриття з'їзду і наступний продиктував листа «До питання про національності або про “автономізацію”», бачачи, що запропонована ним форма державного об'єднання не змінює «автономізаційної» суті новоствореної держави. Та вже перші рядки показують, як мало значення надавав В. Ленін декларативним заявам про створення СРСР: «Я, здається, дуже винен перед робітниками Росії за те, що не втрутився досить енергійно і досить різко в горезвісне питання про автономізацію, яке офіційно називають, здається, питанням про союз радянських соціалістичних республік» [8, с. 339]. На жаль, В. Ленін так і не відчув своєї провини перед народами інших республік, ігноруючи їх прагнення впродовж 1917 – 1920 рр. створити національні держави. Виходячи зі стратегічних міркувань, в категоричній формі він застерігає проти тактичних помилок і прорахунків, щоб забезпечити максимум довіри «в пролетарській класовій боротьбі з боку іногородців» та запобігти конфліктам між «великоросами-шовіністами» й «російськими інагородцями». З цією метою, як тактичний крок, В. Ленін і пропонує цілий ряд практичних заходів: стосовно вживання національної мови в республіках та те, щоб не зарікатися (лише «не зарікатися», а не про повернення!) в майбутньому, щоб залишити союз лише у відношенні воєнному та дипломатичному, про що вже йшла мова раніше.

Таким чином, восени 1922 р. в московських державно-партійних колах викристалізувались два підходи до організаційних засад союзного будівництва. Проте те, що зовні мало вигляд альтернативи (сталінська автономізація чи ленінська федерація), насправді було лише тактичним кроком з боку В. Леніна, який розумів необхідність зміни старої тактики при розв'язанні питань взаємовідносин між республіками, залишаючись при цьому послідовним централістом. Практичне втілення його ідей привело до створення жорстко централізованої, фактично унітарної держави. В процесі її створення були порушені принципи, що утвердились вже в той час в міжнародній практиці при виникненні федерації знизу (шляхом об'єднання), а саме: принципи доцільності об'єднання та добровільності, які були підмінені волею РКП(б). Єдиним підґрунтям об'єднання стали ідеологічні мотиви. «Ініціатива» України у створенні Союзу РСР теж з'явилася як наслідок вказівок та директивних розпоряджень партійного центру. Новостворена держава – СРСР – не набула правового оформлення не тільки в грудні 1922 р., але й пізніше.

Отримані результати дослідження мають зв'язок з конкретними практичними завданнями. Щоб висунуті на лекціях чи семінарах тези, судження, оцінки не сприймалися студентами як аксіома, вважаємо за доцільне рекомендувати використання першоджерел, зокрема ленінських статей, з метою формування у студентів здатності до аналізу, формування навичок аргументації і т.п.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буткевич В.В. Связана ли Украина союзным договором 1922 года? / В.В. Буткевич // Правда Украины. – 1991. – 7, 10 декабря.
2. Канцелярук Б., Адамський В. Українська державність у контексті політичної стратегії Кремля: Уроки історії (20-ті роки) / Б. Канцелярук, В. Адамський // Розбудова держави. – 1995. – № 11. – С. 3-5.
3. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928 рр.) / Кульчицький С.В. – К.: Основи, 1996. – 396 с.

4. Політична історія України. ХХ століття: у 6 т. – К.: Генеза, 2003. – Т. 3.
5. Из архивов партии. Из истории образования СССР // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 9. – С. 191-216.
6. Из архивов партии. Из истории образования СССР // Известия ЦК КПСС. – 1991. – № 4. – С. 158-175.
7. Ленін В.І. Про утворення СРСР. Лист П.Б. Каменєву для членів Політбюро ЦК РКП(б). 26 вересня 1922 р. (Повне збір. творів / Ленін В.І.). – Т. 45. – С. 201-202.
8. Ленін В.І. До питання про національності або про «автономізацію». (Повне збір. творів / Ленін В.І.). – К., 1973. – Т. 45. – С. 339-345.
9. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. Матеріали загального відділу ЦК КП(б)У. – Спр. 985. – Арк. 34, 35, 44-46, 75.
10. Комуністична партія – натхненник і організатор об'єднавчого руху українського народу за утворення СРСР: збірник документів і матеріалів. – К.: Держполітвидав УРСР, 1963. – 409 с.
11. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 6. Стенограми і протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – Спр. 29. – Арк. 46, 49, 86.
12. Калинин М. К X-му съезду Советов / М. Калинин // Известия. – 1922. – 17 декабря.
13. I з'їзд Рад Союзу Радянських соціалістичних республік. Стеногр. справоздання. – М.: Видавництво ВЦВК. – 1923. – 41 с.
14. Соловей Д.Ф. Україна в системі советського колоніалізму / Соловей Д.Ф. – Мюнхен, 1959. – 199 с.
15. X Всероссийский съезд советов. Стеногр. Отчет. – М.: Госполитиздат, 1923. – 215 с.
16. ЦДАГО України. – Ф. 1. Центральний комітет Комуністичної партії України. – Оп. 6. Стенограми і протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У. – Спр. 29. – Арк. 46, 49, 86.

Л.Н. Марценюк

Позиция Кремля в отношении организационных принципов объединения советских республик осенью 1922 г.: научно-методический аспект проблемы

В статье на основе обобщения научной литературы и анализа источников выясняется подход московского руководства к организационным основам объединения советских республик осенью 1922 г.; опровергается утверждение о пересмотре В. Лениным взглядов относительно создания централизованного государства; освещаются практические шаги относительно создания СССР; обращается внимание на необходимость исследования первоисточников при изучении данной проблемы.

L.N. Martsenyuk

Position of Kremlin in Regard to Organizational Principles of Association of Soviet Republics in the Autumn of 1922: Scientifically-Methodical Aspect of Problem

In the article on the basis of generalization of scientific literature and analysis of sources the approach of Moscow guidance to organizational basis of association of soviet republics in the autumn of 1922 the assertion about the revision of V. Lenin's looks in relation to creation of the centralized state is refused; the practical steps in relation to creation of the USSR are elucidated; special attention must be given to the necessity of study of original sources in studies of this problem.

Стаття надійшла до редакції 06.04.2009.